עמוס גיל

על האדם, על הדת ועל הרוח – תשובה לביקורת רציונאליסטית[1]

ברצוני להציג במאמר זה ביקורת רציונאליסטית מצויה על הדת, שאינה ביקורת שלי, ולאחר מכן להציע פתרון לביקורת זו תוך הסכמה מסוימת לחלק מטענותיה[2]. ביקורת זו תשמש לי בעיקר כמסגרת כדי לברר ולהציג את משמעותה של הדת, ובפרט היהדות, כפי שהיא נראית לי: כפעילות רוחנית אנושית.

על מבנה המאמר: תחילה אפרט את הביקורת. לאחר מכן אציג טעויות אחדות שעליהן, נדמה לי, מבוססות גם הביקורת וגם השקפת העולם שאותה היא מבקרת. אלה יהוו הקדמה לעיקר המאמר בו אפרוס את ניסיונותיי להבין את הדת; תחילה אברר מהי הרוחניות ולאחר מכן מהן הדת והדתיות כביטויים של פעילות רוחנית של האדם.

המושג "חשיבה רציונאלית" במאמר, אין כוונתו לסוג החשיבה האנאליטית או הלוגית הטהורה של המדעים אלא ל"common sense", כלומר לשכל הישר שהוא המתודה החשיבתית המשותפת והטבעית לכלל האדם, המתייחסת למציאות מתוך צפייה לסדר ולכידות ובאמצעות הכלים של הניסיון ושל החשיבה הסיבתית האמפירית.

<u>הצגת הביקורת:</u>

"כשלון בהעזה" בחשיבה הדתית

קיימת טענה לפיה בחשיבה הדתית[3] יש *"כשלון בהעזה"* ("failure of nerve")[4]. טענה זו, שהיא ביקורת חברתית, קובעת שבהשקפת-עולם דתית הרוצה להסביר את העולם, קיים תמיד בתהליך התהוותה שלב מסוים של הסתגרות בתוך אי-רציונאליות. באי-

---

[1] מאמר זה הוא תמצית של מאמר יותר רחב שיצא בע"ה במסגרת אחרת.

[2] ביקורת זו אינה ייחודית למתנגדי הדת אלא נאמרה גם על ידי הוגים דתיים באופנים שונים במהלך הדורות.

[3] בחרתי להשתמש במונח "דת" לאורך המאמר, כתרגום של המילה האנגלית religion. שימוש זה במילה תואם את השימוש העממי בה, כמילה נרדפת למכלול התרבותי הקרוי "יהדות", "נצרות" וכו'.

[4] Sidney Hook, "The New Failure Of Nerve", **The Quest For Being and other studies in Naturalism and Humanism**, Dell Publishing, 1961, pp. 73.

רציונאליות הכוונה לסדרת טענות או פסוקים אודות המציאות הטבעית והעל-טבעית שאולי הכילו פעם משמעות אפיסטמולוגית עבור חברה מסוימת, אך כעבור זמן הפכו לקביעות קאנוניות במהותן. טענות אלה אינן ניתנות לבדיקה של הניסיון או לביקורת של ההיגיון ובכך הופכות לבלתי מובנות ובלתי רלוונטיות להבנה הכללית הפשוטה. אך מבחינה חברתית, כדי שמערכת נורמטיבית תהיה רציונאלית, ובכך גם דמוקרטית[5], עליה להיות מובנת לכלל הציבור עם תוכן בחינות המאפשר גם לנמק וגם לסתור אותה. אבל, הודות לסמכות הדתית שהן נושאות, מקבלות הטענות הללו אופי של טענות מוחלטות. על בסיס הנחות סמכותיות אלו, הדת מבקשת, באורח דדוקטיבי, לקבוע אמיתות אודות המוסר, האדם, העולם, ההיסטוריה והמציאות בכלל.

כשלון ההעזה שבחשיבה הדתית מתבטא בעתות ביקורת, פנימית או חיצונית, בנקודת התורפה שממנה ואילך מסרבים נציגי הדת לנהל דיאלוג פתוח בהנחות היסוד של השקפת עולמם ובהשלכות החברתיות והמוסריות הנובעות ממנה. כאשר מענה מספק לטענות הביקורת לא נמצא, נוטה "האמונה הדתית", בדרך כלל, להסתגר בקביעותיה המטאפיזיות והאִימְפֶּרָטִיבִיות או אף לסגת לעמדה פטרונית של ידיעה בלעדית ובדלנית, נסיגה אשר חושפת מיד את שורשיה הדוגמאטיים המובהקים של אותה גישה דתית.

במקרים נדירים יותר כאשר למרות הכל מצליחים לנהל דיאלוג, נחשפת מאחורי העמדות המוצגות התופעה הפסיכולוגית האחראית פעמים רבות לאחיזתם של אנשים בדוגמות (גם דוגמות לא דתיות). תופעה זו היא הפחד מ"איבוד שליטה" המוצא את ביטויו בארבעה מישורים[6]:

1. כפייה של דעות על אחרים.
2. אחיזה בזהות עצמית מוכרת, כלומר הקושי להיקלע למבוכה קיומית.
3. הצורך בביטחון הפסיכולוגי, שבהסברים הנוחים לעיכול אודות המציאות והחיים.

---

[5] ב"דמוקרטי" הכוונה ל"עממי", כללי ולא אזוטרי. אם כן, במהפך הפרוטסטנטי הייתה משום דמוקרטיזציה של הנצרות בכך שכל ברנש היה מאז ואילך רשאי לגשת ישירות לטקסטים הקדושים בעצמו ללא תיווך. גם במהפכה החסידית היתה מעין דמוקרטיזציה של הקבלה בכך שנפתחה לציבור הרחב ולא נשארה סגורה רק לקבוצה של בעלי סוד.
תנאי מקדים לדמוקרטיה היא קיומה של שפה משותפת המאפשרת תקשורת, בקורת ואמצעי שכנוע שאינם נשענים על דמגוגיה וכריזמה. ללא תנאים אלה, נוצרת התפלגות מתגוננת ודוגמטית שיכולה להביא לידי רודנות אך לא לידי הבנה ולא לידי חירות הפרט בבחינתן ובבחירתן של אופציות. כאשר קיימת מערכת רציונאלית, היא פועלת על פי כלים חשיבתיים כלל אנושיים ובכך היא נגישה לכל אדם.

[6] חוץ מהמישור הראשון של כפייה, שנדמה לי שתמיד שלילי, שלושת המישורים האחרונים אינם שליליים במהותם אלא כאשר הגורם להימצאותם הוא הפחד.

4. שמרנות, "שליטה" על אורח החיים הידוע, המוכר והצפוי.

"כשלון בהעזה" במנהיגות הדתית

כשלון בהעזה מוצא את ביטויו גם במנהיגות הדתית. אצל מנהיגים ומחנכים, השמרנות עטופה לפעמים ב"דאגה" פטרונית לקהילה, דוגמת דאגתו של "האינקוויזיטור הגדול" של דוסטויביסקי בספרו "האחים קראמזוב". המנהיג המשכיל והנאור, המגן על ההמונים שאינם מסוגלים, לטענתו, להתמודד עם עומק מחשבתי או מורכבות רוחנית נלחם בקנאות בשם הממסד הדתי, אפילו מול האל עצמו, כדי לשמור על העם הפשוט מפני סכנת ה"אמת".

"כשלון בהעזה" באמונה הדתית האקזיסטנציאליסטית

ביטוי נוסף ל*כישלון בהעזה* מצוי באקזיסטנציאליזם הדתי, נוסח סרן קירקגור. דתיות זו מבוססת על אפולוגטיקה מול החשיבה הרציונאלית. היא יוצאת מנקודת הנחה שבנפשו של האדם מצויה שניות קוטבית מוזרה בין הרציונאל, כלומר החשיבה הרגילה, לבין האמונה, ומתוך כך היא קוראת ל"קפיצה אמונית" אבסורדית. כאשר קפיצה אנטי רציונאלית מעין זו מוצעת כבסיס לאורח חיים ושיקול דעת מעשי, אנו נתקלים ב*כשלון בהעזה* קיצוני מסוג אחד, המוביל להעזה קיצונית מסוג אחר: ה-*כשלון בהעזה* כאן הוא בהתחמקות מהתמודדות בכלים רציונאליים — דהיינו בשפה כללית — בשאלות אנושיות, דתיות ומוסריות חמורות, בשל אי היציבות הנגרמת להנחות האמוניות התמימות בעימותן עם עובדות המציאות. התחמקות זו מובילה בהכרח ***להעזה אנטי-רציונאלית,*** המוכנה לבסס תורת חיים על אמות מידה "מוסריות" על-אנושיות שלא ניתנות להנמקה או לביקורת. באופן עקרוני, גישה זו משליכה מעל האדם כל אחריות מוסרית ומטילה בספק את ההצדקה הבנאלית להיות פשוט אנושי — גם בחוויה הדתית. יש בכך איבוד לדעת מבחינה נפשית ואינטלקטואלית, וזוהי הכרעה הסוגרת את כל ערוצי התקשורת לקיום אנושי רגיל.

אלו המבקרים את החשיבה הדתית טוענים שאמונה דתית היא סכנה לתשתית הדמוקרטית (לאו דווקא במשמעות הפוליטית) של חברה המעוניינת בחופש הפרט על דעותיו השונות ובתרומתו לשיח הכללי. ברגע שהפן הדינאמי-אישי ממוסד בתור דוגמה דתית או אחרת, הופך הפרט — במקרה הטוב — לאנדרטה של הרוח.

שתי הטעויות המשותפות לביקורת ולמבוקר

נדמה לי שמתח זה בין מבקרי הדת ונאמניה נעוץ בשתי טעויות המשותפות להם בהבנת הדת, טעויות שלדעתי אסור שהדת תקלע אליהן:

טעות אחת היא בהבנת הדת גם כמאגר של מידע המספק הסברים אודות העולם, וגם כמאגר של פתרונות מוכנות לבעיות אנושיות.

הטעות השניה היא הדעה שלדת יש אותן מגמות כמו לכל מסגרת אנושית אחרת, ושמבחינה מהותית היא מדברת באותה "שפה" כמו התרבות הכללית.

כשלון ההעזה הוא אכן עובדה קיימת בקהילה הדתית, אולם נדמה שלרוב הוא תוצאה של שתי טעויות אלה. ביחס לטעות הראשונה, אם חושבים שתפקיד הדת הוא לספק מידע אודות העולם, אזי בהכרח מידע זה ישא אופי אפריורי ודוגמאטי. מאחר שקיימות מתודות שהן יעילות יותר לקבלת מידע על העולם, ומידע זה אינו מתיישב עם סיפורי המיתוס, מתעוררת מחלוקת שבמהותה אינה רלוונטית. אך חשיבה מסוג כזה, המתייחסת למקורות הדת כמקורות של מידע, אכן אינה מסוגלת להתמודד עם בעיות חדשות, אפילו לא באמצעות כלי ההתמודדות הנתונים בידי הדוגמה עצמה. במקרים אלו, הנסיגה לחשיבה אי-רציונאלית תהיה תוצאה הכרחית, למרות שהיא נוגדת את היושר האינטלקטואלי האנושי של האדם הממוצע.

ביחס לטעות השניה, כשבוחנים את מגמות הדת לפי קני מידה חיצוניים, כאילו הדת כפופה להם - נוצר בלבול ומתח רב. דרך משל, דבר זה דומה לאדם סיני השופט את כללי הדקדוק העברי לפי כללי הדקדוק הסיני.

בעקבות הטענה אודות ה- *כשלון בהעזה* — אשר לדעתי מתארת תיאור נכון של תופעה מצויה בתוך הדת — חשוב לבחון מחדש את יסודות האמונה, מהותה ומקומה בחיי האדם, ולהסיר מעליה בכך את העימות העקרוני ואת המחיצה המלאכותית בינה לבין תחומי חיים ומקצועות דעת אחרים. מתוך כך תוכל להשתתף גם היא בשיח הכללי באמצעות כלי החשיבה הרציונאליים בהם המאמין משתמש בעיסוקו בה, גם אם מבחינה "ערכית" היא שואפת למטרות השונות מבנות שיחה. דומני שגם בתחום הרוח יוסר מעלינו הפחד, המונע מאתנו מלהעיז אף "לכפור" למען התורה. מתוך כך ניתן יהיה לברר לעומק את תפקיד התורה בחיינו, מה היא באה לבטא, ואולי יותר חשוב, מה אינה באה לבטא.

המהות הבלתי-אידיאולוגית של הדת

במאמר מוסגר אעיר על נקודה חשובה נוספת: במהלך ההיסטוריה האנושית עד ימינו אלה, אנו עדים לכך שבין אם אלו רוחות המהפכה או רוחות המלחמה, בין אם המדובר בשלטון שמרני או בתנועה אנרכיסטית, רובם ככולם מצאו להם אנשי דת ותיאולוגים המצדיקים את עמדתם בשם הדת. אפילו אנשים המשתייכים לאותן אסכולות דתיות מצאו את עצמם משני עברי המתרס הפוליטיים, הלאומניים או החברתיים[7]. עובדה זו מדגימה כיצד האמונה יכולה לשמש בו בזמן כשפחתה של אידאולוגיה אחת והיפוכה. נקודה זו חשובה להבנת הטענה שאפתח להלן, שאין תפקידה של האמונה הדתית ללמד אותנו עובדות אודות המציאות, ההיסטוריה, האדם או האל וגם לא לספק לנו תשובות ופתרונות מוכנים מראש לבעיות הקיום. אין הדת שפחתה של אידיאולוגיה ואף לא של שיטה פוליטית כזו או אחרת, ואין היא מחייבת שום מסקנה מלכתחילה. יחד עם זאת, ראוי להדגיש שהחשיבה הרציונאלית גם היא, אינה מובילה לחד–גוניות מחשבתית או למסקנות לוגיות חמורות. החשיבה הרציונאלית היא מתודה חשיבתית המשותפת והטבעית לכלל האדם, נגישה באופן פומבי, ומתוך כך הנה בת-יישום בכל מסגרת ערכית ותרבותית.

האדם, הרוח והדת – ניסיון להבין מהי הדת

אנסה להציע הבנה משלי באשר למשמעותה של התורה, ואולי של הדת בכלל, כרובד בפעילותו הרוחנית הרחבה של האדם. מתוך הבנה זו, תקוותי היא שאברר את משמעותם העמוקה של משפטי אמונה. עיקרם של אלו אינו בתיאור עובדות העולם כאילו היו מדע אשר מסקנותיו באופן עקרוני כפויות על ההכרה. משפטי האמונה משמשים ככלי ביטוי, בדומה למילים בשפה, והם מהווים מסגרת לפעילות רוחנית. נדמה לי, שעל בסיס בירור כזה, האמונה הדתית לא תידרש להימנע *מהעזה*.

על פי הבנתי, הדתיות היא פעילות רוחנית של האדם[8].

קביעה זו היא לכאורה בנאלית. עם זאת, המשמעות שבה טעון משפט זה היא פועל יוצא של בירור משמעותן של המילים שהוא מכיל: "אדם", "רוח" ו"דתיות". מוטל עלי, אם כן, לברר אותן אחת לאחת.

---

[7] Sidney Hook, שם.

[8] הרבה מן הרעיונות המובאים להלן קיימים אצל הוגים דתיים שונים שנתקלתי בכתביהם, אך איני בקי מספיק להרגיש נוח לצטטם.

מהו האדם?

קשה, ואולי בלתי אפשרי, להגיע להגדרה ממצה של האדם. בכל אופן, מה שברור וידוע לכולנו, דבר שאותו אנו חווים יום-יום, הוא חוסר-המוגדרות של האדם, כלומר, היותו של האדם ישות המורכבת מאין ספור "פנים":

פנים רגשיים, שכליים, חושניים ונפשיים;

פנים של זיכרון, של תקווה ושל פחד;

פנים של קשרים אישיים וחברתיים שונים;

פנים של תפקידים חברתיים, משפחתיים ואינטרוספקטיביים מגוונים;

פנים של חלומות, אשליות, אמונות, דעות;

ועוד כהנה פנים רבות אין ספור...

פנים אלו, כולם מתערבבים ומתמזגים אלו באלו, וקשה להבחין היכן עובר הגבול ביניהם, או שמא בכלל לא קיים גבול כזה, וכלל לא קיימים תווי פנים. לא ברור כיצד בתוך כל סבכי הפנים האלה ניתן להגדיר את האדם. כל הגדרה יש בה טעם של מלאכותיות וזרות המדגישה פן מסוים ומתעלמת מפן אחר. מוטב לדעתי, לפחות לצורך דיון זה, שנניח את ההגדרות כעקרות וכלא רלוונטיות בהתייחסותנו אל האדם. במקומן ננסה להצביע על מאפיין המייחד את האדם אשר אין בו טעם של הגדרה. נתייחס ל"כלל פניו" של האדם, כדינאמיקה משתנה וזורמת אך בלתי מוגדרת; דינאמיקה מורכבת, ופעמים בלתי צפויה, שכולנו, במידה זו או אחרת, חווים בחיינו.

לאדם, אם כן, מאפיין מיוחד, המאחד למכלול אחד את פניו השונים והמגוונים (גם אם לעיתים באופן רופף למדי): זו היא התודעה.

ובכן, המאפיין המייחד של התודעה הוא בכך שהיא "קוראת שמות" לפניו השונים, מעניקה להם תוכן, איכות ומשמעות, מקשרת ביניהן ובכך יוצרת מתוכם זהות. הריחוק המדומה שיוצרת התודעה ברגע שהאדם מודע לעצמו, ריחוק הדומה לזיהוי אובייקט בחלל, הוא הוא הגורם שפותח פתח ליצירתיות, לפיתוח שפה ולעלייתו של האדם "מעל" קיומו הפונקציונאלי הבסיסי. ללא הריחוק של התודעה, לא היתה אפשרות ליצירתיות, לא הייתה מתאפשרת החוויה של יציאה מן הסיבתיות ההכרחית, ומעל לכל - לא היה רצון (כחוויה של נביעה עצמית זו).

מהי רוחניות?

הדתיות, כאמור, מהווה סוג מסוים של פעילות רוחנית. אז מהי אם כן "רוחניות"? לפי הבנתי, הרוחניות היא מאמציו של האדם, בעל התודעה, להעשיר את הווייתו הרגילה, הארצית, ביצירת מציאות איכותית יותר, ארצית. לאור הגדרה זו של הרוח, אנו שוללים הגדרות מעורפלות שאינן מניחות את הדעת: הרוחניות אינה ביטויה של "נפש" (spirit) אצילה ועצמאית, והיא גם איננה פלישה של הטרנסצנדנטי אל תוך זירה חומרית פסיבית.

הרוחניות, לדעתי, היא יצירת איכויות חדשות *מתוך* היש הקיים והמוכר, ואין צורך להזדקק למציאות מעבר למוכר על מנת להסבירה. הלכך, לו היה נמצא אדם היפותטי, החי ברובד הספונטאני בלבד, כלומר אדם שאינו משקיע שום מאמץ בהעשרת חייו ומסתפק אך ורק במילוי המיידי של צרכיו הקיומיים והתועלתניים - אדם כזה לא היה יוצר איכויות חדשות; הממד הרוחני אצלו רדום. לכן גם לא היה מתפתח אצלו מאפיין ראשוני של הרוחני: המודעות לְמָה שמעבר לו הבא לידי ביטוי על שלשה צירים: על הציר החברתי של ה'אחר'; על הציר המרחבי של ההוויה עצמה; על ציר הזמן של החשיבה ההיסטורית. קיומו של אדם היפותטי זה כלה בפסיביות אינסטינקטיבית, כפי שמתנהל שאר הטבע החי.

לפי דעתי, כאשר יש מחסור בממד *היצירתי*, אשר מקורו כאמור בממד *המודעות*, מתעורר חסך בממד הרוחני. שוב, הרוחני הוא העשרה של המרכיבים האנושיים הקיימים מתוך מאמץ מודע ו/או יצירתי. ישנן דוגמאות פשוטות לכך: מתכוני בישול הינם העשרה של פעילות האכילה; האופנה, או הלבוש עצמו, הינם הממד הרוחני של הצורך לכסות; ההרמוניה הסימפונית יכולה להיחשב כהעשרה של ביטויים קולניים קדומים של רגש אנושי, וכן הלאה. בתוך מגוון ביטויה של הרוחניות קיימות "דרגות" שונות, אותן ניתן להביע על פי היקפיה של הפעילות הרוחנית, על פי המאמץ שהיא דורשת וביחס חסר- הפונקציונאליות שלה.

[בהערת סוגריים אעיר שעוצמת הפן הרוחני בחייו של האדם מותנית במידה מסוימת בתנאים סוציו-אקונומיים סבירים ובפנאי נפשי. אלה חיוניים למאמץ הרצוני הדרוש לפעילות הרוחנית. אך יחד עם זאת, האדם אינו יצור סטטי, ודומני שאם אינו "מתקדם ועולה", בהכרח הוא מתדרדר ומתנוון. לכן, בדומה לכוח ההישרדות, אפילו בתנאים האפלים ביותר של עוני ודיכוי, מתגלים ביטוים מכובדים לרוחני. הרוח הנה ההיפך מן "ההסתפקות במועט" של האקט

הפונקציונאלי. הרוחני הוא המאמץ ל"העשרה", והוא גם הכח המחולל את התרבות "כי לא על-הלחם לבדו יחיה האדם כי על-כל-מוצא פי ה' יחיה האדם" (דברים ז').]

הדתיות והדת

הדתיות, כאמור, הינה פעילות רוחנית מסוג מסוים. מהיכן **נובעת** פעילות רוחנית זו ולאן היא **חותרת**? אני חושב שאלו הן שתי שאלות נפרדות. יש להן אמנם חפיפה מסוימת אך הן אינן בהכרח תלויות אחת בשנייה. על מנת לענות על שאלות אלה, אתייחס לשני מושגים: ה"דתיות", כחווייתו של האדם הפרטי, וה"דת", כמפעל נורמטיבי ציבורי.

הדתיות:

השאלה מהיכן נבעה הדתיות ומדוע אינה רלוונטית למאמר זה. אבל כתופעה <u>בהווה</u>, החוזרת ונשנית בנפשו של האדם, נדמה לי שהיא צומחת מכמה מקורות: התפעלות; כמיהה; תחושה של ביטול האני; נגיעה חולפת באין. מתעוררת אצל האדם רגישות, מודעות או געגוע למשהו ש"מעבר" לו. פעמים חש הוא במשהו דק, עדין יותר מה"אני". לעתים כובשת אותו התחושה של משהו מקיף ועצום, הרבה יותר מזה הנתפס באופן בלתי אמצעי בחושיו ובשכלו. בכל אופן, עובדה היא שאצל אנשים רבים קיימת התפעלות נפשית כזו המתעלה מעבר לגבולות הרציונאל, ועוצרת את הדמיון לרגעי דומיה. מתעוררת תחושה של חוסר, וקריאה פנימית של קול נסתר הדורש התייחסות[9]. פעמים אף מתרחשת חוויה של התפעלות והתעוררות המאירה אור חדש על העולם והמבליטה פנים במציאות אשר לא היו מוכרות לפני כן או שלא משכו את תשומת הלב. בסופו של דבר, בדומה לבעיה בהגדרת האדם, גם חוויה זו לא ניתנת להגדרה, ואף לא רצוי לעשות כן. אצל כל אדם היא שמורה כפי שחווה אותה (זהו רגש המשתנה באופיו מאדם לאדם, מתרבות לתרבות ומדור לדור). אך רגעים יקרים אלו, של הבזק או כמיהה, מתאפיינים בכך שרוח האדם חיה וטעונה בכח מניע עז.

הדת:

מהי, אם כן הדת, כמפעל קהליתי, ביחס לדתיות המתוארת כאן? לאן חותרת הדת בהיותה מפעל נורמטיבי?

---

[9] אני מדבר כאן על מה שניתן לכנות "התגלות" או "נגיעה באלוהות", אך בכוונה איני משתמש במושגים אלה על מנת שלא להיכנס לדיונים תיאולוגיים אשר לא רלוונטיים למאמר זה.

באופן כללי נדמה לי שהדת היא המאמץ, הפרדוכסלי לפעמים, לתת **ביטוי** לאותו אור או לאותה כמיהה, ולהפוך אותם לתוכן קבוע של החיים באמצעות פעילות רוחנית יום-יומית. הדת היא הניסיון להישאר ערני להבזקי קדושה המאירים והחולפים ולהכשיר את ההכרה להסתכלות קבועה כזו על העולם. זו משמעותה של הדת במישור הפרטי עבור אדם הניחן ברגישות או בחוויה דתית.

דת ישראל והקדושה:

לעומת זאת ברמה הכללית, הדת, או לפחות דת ישראל, מכילה גם רובד נוסף ורחב יותר הגלום בחיים הקהילתיים ובהקשר החברתי. היא אמנם כוללת גם פן זה של דתיות סובייקטיבית-אישית, אך היא אינה מצטמצמת רק בו. התורה מתחשבת בפן האישי-חוויתי של דתיות האדם הבודד, אך מפעלה העיקרי, כפי שהוא בא לידי ביטוי בהלכה, היא ליצור <u>חיים קהילתיים</u> עם צביון רוחני מסוים, וזוהי *הקדושה*.

הקדושה איננה תלויה ברגש או בחוויה דתית פרטית, על אף שפעמים רבות הם מתלוים אליה. באופן עקרוני, למושג הקדושה אין כלל זיקה למושגים שיש להם מובן בשפה הכללית או האישית. הקדושה היא הגדרה שהתורה יצרה בעצמה, אין לה משמעות מחוץ למסגרת התורה. בקריאה לקדושה, תובעת התורה **פעילות רוחנית קהילתית** שתבוא לידי ביטוי בכל תחומי החיים; פעילות כזו תוציא את האדם מהריכוז בעצמו ומפעילויותיו הפונקציונאלית הרגילות, ותפנה אותו כלפי ה"לא-עצמו" הקטן – הזולת – וה"לא-עצמו" האין-סופי – האל. אם כן, בשל העובדה שבמושג הקדושה יש בריאה "יש מאין", היא מתאפיינת פעמים רבות במעשים שאין להם כלל מובן אלא בהקשרם הדתי. אף בתחומי הקדושה המובנים יותר בשפה הכללית (ב"שיתוף שם"), כגון "עשיית צדק ומשפט", "חסד" וכו', אינם שואבים את משמעותם ותקפותם מחוץ לתורה. אם מדובר ב"ערכים" שהתורה מצווה על מימושם, אין אלו ערכים מושאלים מן התרבות הסובבת. ניתן לבחון - או ליתר דיוק - ראוי לבחון, את משמעותם של ערכים אלו ואת אופן מימושם בכלים הרציונאליים של החשיבה האנושית הרגילה, אך בחינה זו אינה נוגעת לתקפותם הבסיסית של "ערכים" אלו. אשר על כן, אין משמעות לדיון ב"ערכים", כאשר דנים בהם על פי קני מידה המוכתבים על ידי "שפה זרה", דהיינו על ידי מערכת ערכים נכרית.

קדמות התורה לעולם:

חז"ל קבעו "התורה קדמה לעולם" (בראשית רבה, פרשה ח') – כלומר, אין למצוא את תכלית התורה מחוצה לה. המושגים הערכיים שעליהם מכוננת התורה את הדרישה לסוג פעילות רוחנית ברמה הקהילתית, הם חסרי תוכן קבוע ואובייקטיבי בעולם. באופן פרדוקסאלי - אך הגיוני בהחלט - אם התורה משמשת ככלי לתכלית כלשהי, הרי תכלית זו עצמה היא יצירתו של הכלי; כלומר, התורה יצרה את התכלית שלמימושה היא משמשת ככלי. התורה שאלה שאלה, וגם מחפשת את תשובתה. דרישותיה של התורה לצדק, משפט וקדושה וכדומה, הינן דרישות שרירותיות. מבחינת תודעתו של מקיים התורה, דרישות אלה מוצדקות בגלל היותן ציווי ה'. עם זאת, העצמאות של התורה בתודעתו של המקיים אותה, אינה מחלישה את קיומם של יחסי גומלין בין "ערכיה" של התורה לבין הצרכים האנושיים או המציאות הכללית. ביודעין או שלא ביודעין האדם קולט ערכים וידיעות מהתרבות והמציאות הסובבת.

הפן המשמעותי בהיות התורה שפה הוא מעמדה התודעתי, ומבחינת **תפיסתו התודעתית** של האדם, התורה מהווה את המקור והוא ממש באמצעותה את רצון ה'. כשאדם בוחן את תקפותן של דרישות התורה לפי קני מידה "אובייקטיביים" כביכול, מבחינת מודעותו הוא כבר "מחוץ למשחק".

התורה כשפה

כאמור לעיל, התורה היא "שפה". אין התורה חושפת אמיתות על המציאות, אלא מעניקה שפה (הקודמת למציאות) אשר באמצעותה יכולים האדם והחברה ליצור ולפעול בתוך המציאות. המילים של השפה – "קדושה", "חסד", "משפט", "צדקה", וכו' – הן חסרות תוכן עצמאי. על האדם מוטלת החובה לטעון מושגים אלו בתוכן. האמצעים המסורים בידיו לעשות זאת אינם אלא חווית הימצאותו בעולם, ידיעותיו, הבנתו וחשיבתו הרציונאלית. כמו השפה, גם התורה בנויה מכללים וחוקים משלה, אשר בלעדיהם לא מתאפשרות יצירה ותקשורת למרות שאינם מחויבי המציאות.

כל פעילות רוחנית זקוקה למצע קבוע מראש של כלים ברורים, אך התורה <u>מספקת</u> את אותם כלים לביטוי, ליצירה ולתקשורת רוחנית. על מנת שכללים וחוקים אלה ישרתו את מטרתם, ויהיו כלי לפעילות רוחנית בהיקף שהתורה דורשת – היקף חברתי של קדושה - עליהם להיות במעמד תודעתי מעבר לאדם - כלומר אלוהיים.

בעניין כשלון ההעזה

בשל אופייה התובעני של התורה, הדורשת פעילות רוחנית מתמדת, אין החיים התורניים חיי מנוחה. כתשובה לטענת הכשלון *בהעזה*, אין התורה מעניקה לאדם תשובות אלא מגרה את אותו לשאול שאלות, כלומר להבין, להתמודד ולפתור בעיות. התורה מספקת את הדרישה וגם את הכלים, אבל לא את התשובות. אין התורה תיאור של המצוי, אלא פיתוח של רגישות למצוי. התורה היא הקשבה לבלתי צפוי (המציאות), אשר מטרתה לנסות לתרגם ולנתב אותו ליצירת הרצוי (ערכי התורה) על ידי הרחקת הבלתי רצוי.

להבנתי אין התורה מתעסקת בתיאור העולם, ולכן אין סיבה שייווצר עימות בינה לבין שאר תחומי הדעת. התורה יודעת שהיא אינה מחויבת להנחות מוקדמות כלשהן, ולכן חופשית היא, על פי ה"שפה" שלה, לתרגם ולאמץ את עובדות המציאות ביושר וכנות. המדע, הלוגיקה, הרציונאליות והפרדוקס אינם מהווים איום על התורה. אין שום מניעה שהתורה תתייחס *בהעזה* לכל סוגי השאלות שתתעוררנה, בין אם הן נובעות ממדעי החברה, מדעי הטבע, ההיסטוריה, הארכיאולוגיה, הפילוסופיה או האסתטיקה. אין צורך לקיים טאבו או דוגמה, שימנע מן התורה להתייחס ביושר וברצינות לכל עניין.

ולסיכום, הערה בעניין היחס בין הכפירה והדת. נראה לי שלכפירה יש תפקיד חשוב ביותר בטהרת האמונה ובהעמקתה, במיוחד בחשיפת מהותה האמיתית והשורשית של האמונה[10]. הכפירה, המעודדת התמודדות עם קושיות עקרוניות, עוזרת לנפות את סולת הדתיות הטהורה מפסולת הדוגמה המקפיאה אותה. אם אנו, כדתיים, נתקלים בתחומי דעת או בגילוי מדע המערערים את אמונתנו, אנו צריכים לברך "בשם ובמלכות" על הזדמנות נוספת להעמקה, אשר בעקבותיה יוסרו הקליפות המיותרות. אנו צריכים לשאול את עצמנו, מדוע חידושים כאלה או אחרים מפריעים את מנוחתנו? יש חשיבות רבה בהתקדמות הידע בעולם על כל תחומיה. בזכות התקדמות הידע מתווספים רבדים חדשים להבנתנו את עצמנו ואת העולם, ואנו מתעוררים לפנים חדשים, אשר דורשים את תשומת לבנו בטרם היינו מודעים להם. הרגשת הצורך ללחום מלחמת דת ודעת

---

[10] אני מודע לכך שזוהי טענה המופיעה בתורתו של הרב קוק, אך איני בקי בכתביו עד כדי כך שאוכל לצטטו. **הערת מערכת** [נ.ל]: ראה שמונה קבצים א, פי' ס"ד, "כדי לטהר את האוויר מזוהמת החוצפה והרשעה הזאת באה הכפירה המוחלטת...ומתוך ההתנגשות של שני ההפכים הללו, תעזר האנושות עזר גדול". פי' ק"ז, מוכרחת הכפירה לצאת... אבל מה היא עוקרת רק הבלים ודברי נואש, שהם רק חוצצים בין האדם ובין אור אלהי אמת" וכול' פי' תרל"ג "יש כפירה שהיא כהודאה והודאה שהיא כפירה" וכול' קובץ ד' פי' כ"ה, "כשם שאי אפשר ליין בלא שמרים כך אי אפשר לעולם בלא רשעים, וכול'

צריכה קודם כל להדליק בנו נורה אדומה לחולשה שאולי נמצאת בנו. הכפירה אינה יריבה אלא ידידה. האלוקים, שאותו אנו הוגים, הוא תמיד פיקציה. רק כשנבין זאת, בהבנה מחודשת כל יום, שאותו אלוקים אינו קיים – יוולד סיכוי לגילוי אמיתי של אלוקים.